DİN EĞİTİMİ ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

DÎNÎ HAYAT ve ŞAHSÎ ÖZELLİKLER
(Bir Alan Araştırması)

Yrd. Doç. Dr. Veysel UYSAL
M.Ü. İlâhiyât Fakültesi
Din Psikolojisi Anabilim Dalı Öğretim üyesi

GİRİŞ

Fert ve toplum hayatı üzerinde en etkili müesseselerden biri olan din, sanlık tarihi boyunca, insanların en önemli ilgi merkezi olmuş ve her :virde şu veya bu maksatla çeşitli inceleme ve araştırmalara konu pılmıştır.

Din, insanın inandığı Allah ile tabiatüstü bir ilişkiye dayalı olarak, üntesiplerini dünya ve hayatın bütün yönlerini birleştirmeye davet eder. Bu rleştirme bir kavramlar düzenlemesi değil; canlı ve yaşanan bir ilişki bütüidür. Dindar insan bu ilişkiye bütün benliğiyle katılır.

İnsan ve davranışlarını konu edinen modern psikolojinin bulgularına ›re, insanlar arasında ferdî farklılıklar olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu ırklar, insanların dine bakışlarına, onu yaşayış biçimlerine, inanç ve ›âdetlerine yansıdığı gibi, ferdin ve toplumun dinî hayatını etkileyen temel ıktörler olmaktadır. Bu tezden hareketle, halkın "din hayatı" ya da lindarlık anlayışı" ile ilgili bir araştırma yapılmış, elde edilen bulgular bu ıakale çerçevesinde değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Günlük gözlemler insanların, diğer pek çok konuda olduğu gibi, dînî aşantılarında inanç, amel ve ibâdet bakımından farklı tutum ve davranış gös:rdiklerini ortaya koymaktadır. Dinî tutum ve davranışlarda görülen bu ırklılığın sebepleri araştırılırken, genellikle bazı demografik özellikler (yaş, insiyet, medenî durum, tahsil vb. özellikler) göz önünde bulundurulur. Bu zelliklerle kişilerin tutum ve davranışları arasında gözlenen ilişkinin duruıuna göre insanların dînî hayatı tasvir edilmeye çalışılmaktadır. Nitekim

Batı'da ve yurdumuzda din psikolojisi[1] ve din sosyolojisi alanında yapılan araştırmalar da bu hususu doğrulamaktadır[2]. Büyük çoğunluğu müslüman olan toplumumuzda İslâm dininin fert ve toplum üzerindeki etkilerini ortaya koyma hedefini güden bu araştırma, "Allah indinde hak din olan İslâm'ı"[3] günümüz insanının nasıl algıladığını ve ondan nasıl etkilendiğini ortaya koymayı da hedef edinmektedir.

Dînî hayat incelenirken genellikle dinin "inanç (iman), ibâdet, duygu (yaşantı), bilgi ve etki" olmak üzere beş boyuta ayrılarak incelenmesi bir gelenek haline gelmiştir[4]. Biz de bu çalışmamızda aynı yolu takip ederek dinin adı geçen beş boyutunu kapsayan sorulardan oluşan bir anket geliştirdik. Bu ankette yer alan sorulara verdikleri cevaplara göre 439 kişiden oluşan bir örneklem üzerinde dini hayatla ilgili bir profil çıkarmaya çalıştık. Dolayısıyla bu genel profil çerçevesinde bir grup insanın dindarlık algısı, dînî ibadet, duygu ve düşünceleri çerçevesinde onların din anlayışı hakkında objektif bir bilgi sahibi olmak istedik. Bu sebeple araştırmada şu sorulara cevap aradık:

1- "Cinsiyet, yaş ve medenî durum" gibi demografik özelliklerin insanımızın dinî hayatında etkisi var mıdır? Varsa bu farklılıklar dinin hangi boyutunda ortaya çıkmaktadır?

2- "İnsanların kendilerini 'dindar' biri olarak algılamaları ile, 'dini hayatları' arasında bir ilişki ve etkileşim vardır. Dindarlık algısına göre grupların tutumları arasında dinin çeşitli boyutlarında karşılaştırıldığında aralarında mânidar bir fark var mıdır?"

3- "Dinin ibâdet boyutuna giren ve İslâm'in beş esasından biri olan namaz durumları ile kişilerin dinî hayatın 'inanç, ibâdet, duygu, bilgi ve etki' boyutlarına giren tutum ve davranışları arasında bir ilişki veya bir farklılık var mıdır? Bu farklılık ya da ilişki hangi yöndedir?"

Bu soruların cevabını, anket metot ve tekniklerinden yararlanarak yapılan bir alan araştırmasında toplanan veriler ve elde edilen sonuçlar çerçevesinde bulmaya çalıştık.

1.Johan UNGAR, *On Religious Experience, A Psychological Study*, Upsala 1976; Peter DONOVAN, *Interpreting Religious Experience*, Sheldon Press, London 1979.; Vergote ANTOINE, *Foi, Croyance et Incroyance*, Bruxelle 1983.

2.Bkz.; Mehmet TAPLAMACIOĞLU, "Yaşlara Göre Dînî Yaşayışın Şiddet ve Kesafeti Üzerine Bir Anket Denemesi", *A.Ü.İ.F. Dergisi, Ankara* 1967, Sayı X, s.140-151;

3.Âl-i İmrân 3/19.

4.Hayati HÖKELEKLİ, *Din Psikolojisi*, Ankara 1993, s. 74; Recep YAPAREL, *Yirmi-Kırk Yaş Arası Kişilerde Dinî Hayat ile Psiko-sosyal Uyum Arasındaki İlişki Üzerine Bir Araştırma*, Ankara 1987 (Basılmamış Doktora Tezi), s.37-vd.

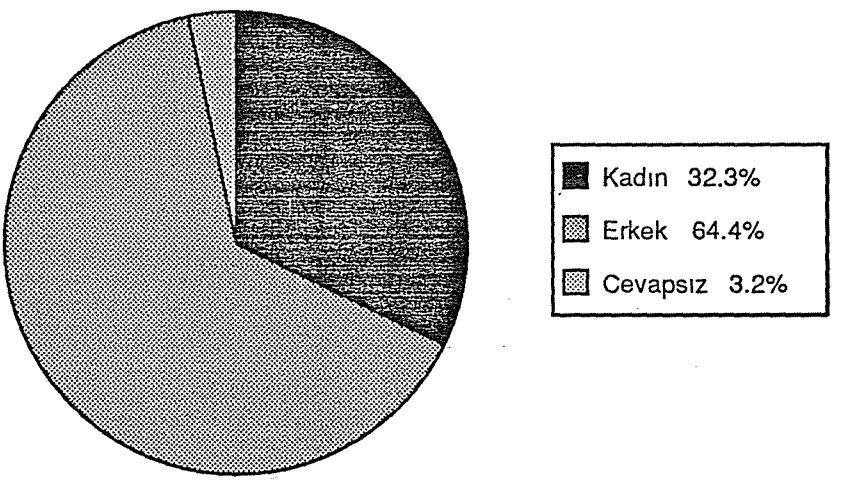
METOT

Her disiplinin kendine has metodları vardır. Din Psikolojisi'nde de kendi sahasıyla ilgili objektif ve ilmî gerçeklik düzeyinde bilgilere ulaşabilmek için incelenen konuya uygun metod veya teknikleri kullanmak zorunludur. Biz bu çalışmamızda anket metodu ve bazı istatistik teknikleri kullanarak bir alan araştırması yapmayı uygun gördük.

a) Denekler

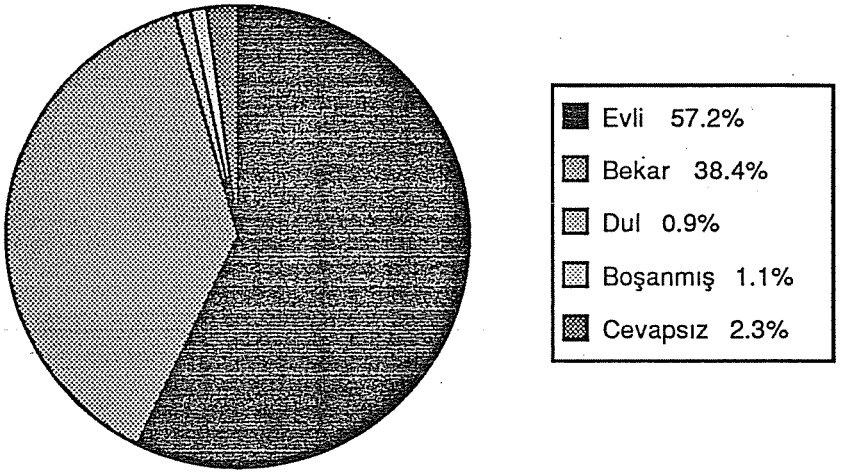
Araştırmaya İstanbul'da oturan 439 kişi katılmıştır. Bunlar İstanbul'un çeşitli semtlerinde oturmaktadırlar. Ancak anketlere cevap verenlerin büyük çoğunluğu (yaklaşık %65) Anadolu yakasında oturmaktadır.

Tablo1: Deneklerin Cinsiyete Göre Dağılımı

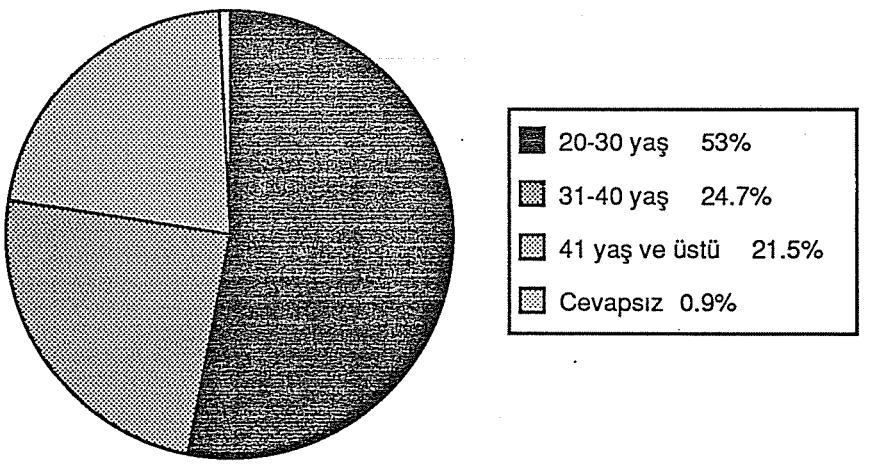

Araştırmaya katılan bu kişilerin bazı şahsi özellikleri dikkate alınarak gruplar arası karşılaştırmalar yapılacaktır. Gruplar arası karşılaştırmalarda esas alınacak bu bu nitelikler cinsiyet, medeni durum, yaş ve tahsil durumu ile ilgili değişkenlerdir. Demografik özelliklerle ilgili bulguları, örneklemin genel durumu ve yapısı hakkında bir fikir edinmek için grafik halinde verilmekle yetinilecektir.

Tablo 2: Deneklerin Medeni Duruma Göre Dağılımı

Tablo 3: Deneklerin Yaşlara Göre Dağılımı

Ankete katılan deneklerin yaş gruplarına göre dağılım yüzdelerine bakıldığında yığışmanın 20-30 yaş grubunda olduğunu görülmektedir. Bu

lgu, Avrupa ülkelerine göre, genç nüfusun çoğunlukta olduğu ülkemizin mografik yapısına uygun bir profil ortaya koymaktadır.

Deneklerin yukarıdaki grafiklerde sadece yüzde oranları verilen de-ɔgrafik özellikleri ile dindarlığın ya da dînî hayatın beş boyutuyla ilgili ölklerden aldıkları puan ortalamaları karşılaştırılacaktır. Bunu yaparken de insiyet, medenî durum ve yaş faktörleri" *bağımsız değişken* (sebep), dînî ıyat ölçeğinin ölçtüğü varsayılan beş boyutla ilgili tutumları yansıtan ortama puanlar *bağımlı değişken* (sonuç) olarak alınmış ve bu düzen içinde ıalizler yapılmıştır. Böylece grup tutum ortalamaları arasında anlamlı bir ırk olup olmadığına bakılmıştır.

b) Ölçme aracı: Anket

Bu araştırmada ölçme aracı olarak kullanılan anketteki soruların bir ısmı demografik özelliklerle ilgilidir. Dinin inanç, ibadet, duygu ve etki bo-utuyla ilgili ölçekleri oluşturan soruların altına dört seçenek verilmiş ve deıeklerden bu şıklardan kendi durumuna uygun olanını işaretlemeleri isenmiştir. Puanlama yapılırken ise:

"Tamamen katılıyorum = 4,

Oldukça katılıyorum = 3,

Pek katılmıyorum = 2,

Hiç katılmıyorum = 1" puan verilerek analizler yapılmıştır. Her boyutla ilgili sorular için bu ölçekler üzerinden deneklerin aldıkları puanların aritmetik ortalamaları esas alınarak gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır.

c) Uygulama

Kırk sekiz sorudan oluşan bu anket formu bazı deneklere iş yerlerinde doldurtulmuş; bazılarından ise evlerinde doldurarak geri vermeleri istenmiştir. Anketler Mayıs - Eylül 1994 tarihleri arasında uygulanmıştır. Dataların analizinde Stad Wiev 512 istatistik paket programı kullanılmıştır.

BULGULAR

Araştırma bulgularını, toplanan bilgilerin durumuna göre, iki gruba ayırarak sunmanın daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Bu sebeple önce kategorik datalarla ilgili bulguları, sonra ise gruplar arası tutum farklarını gösteren "tek yönlü varyans analizi" (ANOVA) sonuçlarıyla ilgili bulguları vereceğiz.

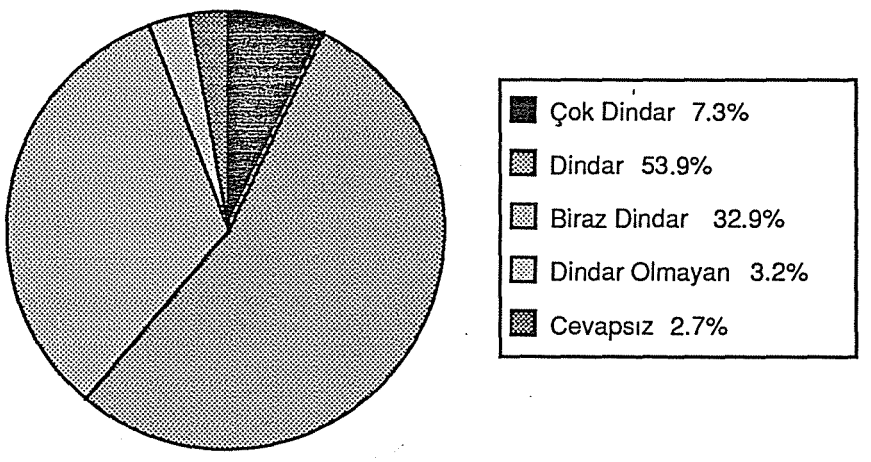
a) Dindarlık Algısı ve Namaz Kılma ile İlgili Bulgular

Deneklerin cinsiyet, medenî durum ve yaşlara göre dağılımını gösteren verilir daha önce verildiği için burada takrar edilmeyecektir.

1. Deneklerin Kendi Dindarlık Algılarına Göre Dağılımı.

Ankete katılanların kendilerini "çok dindar", "dindar", "biraz dindar" ve "dindar olmayan" bir kişi olarak görüp görmemeleriyle ilgili soruya verdikleri cevaplara göre dağılımı aşağıdaki grafikte % oranlarıyla birlikte verilmiştir.

Tablo 4: Deneklerin Kendi "Dindarlık Algıları"na Göre Dağılımı

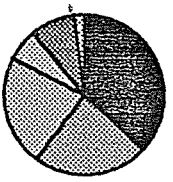

Tablo 4'teki verilerden de anlaşılacağı üzere ankete katılanların dindarlık algısı bakımından dağılımı, bir ölçüde halkın dindarlık eğilimini de gösterdiği kanaatindeyiz. Bu örneklem bütün İstanbul nüfusunu temsil etmemekle birlikte, halkın büyük çoğunluğunun kendini "dindar" bir kişi olarak gördüğünü söylemek mümkündür. Bu bulgu, günlük gözlem ve tespitlere de uygun bir durumdur.

2. Deneklerin Namaz Kılma Durumları

Ankete katılanların kendi "dindarlık algısı" ile ilgili eğilim yanında, onların dînî ibâdetleri özellikle "namaz" kılma durumları hakkında bir bilgi edinmek ve bir profil çıkarmak için toplanan veriler tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5: Deneklerin Namaz Kılma Durumuna Göre Dağılımı

- Bütün namazlarını kılıyor 36.7%
- Günlük namazlarını kılıyor 23.7%
- Sade cuma ve bayr. namazlarını kılıyor 22.1%
- Sadece bayram namazı kılıyor 6.4%
- Hiç namaz kılmıyor 9.1%
- Cevapsız 2.1%

Tablo 5'teki verilere göre deneklerin %36.7'si "bütün namazları", %23.7'si "günlük namazları" kıldığını belirtmiştir. "Sadece cuma ve bayram namazları" kıldığını ifade edenlerin yüzdelik oranı %22.1 iken, "sadece bayram namazı" kıldığını belirtenlerin oranı ise %6.4'tür. "Hiç namaz kılmadığını" belirtenlerin oranı ise %9.1'dir. Bu soruya cevap vermeyerek bu konudaki durumlarını belirtmemiş olanların oranı %2.1'dir.

"Dindarlık algısı" ve "namaz kılma" durumlarını sorgulayan sorulara deneklerin büyük çoğunlunun (%87.9) cevap vermiş olması, onların bu konularla ilgilendiğini düşündürmektedir. Ayrıca "bütün namazlarını kıldığını belirtenler" ile "günlük namazlarını kıldıklarını" belirtenlerin çoğunlukta olması (%60.4), halkın dînî hayatında inançlarının gereği olarak "namaz" ibadetini yerine getirmeye büyük önem verildiğini göstermektedir.

Acaba ankete katılanların bu durumları "dine karşı tutum ve davranışlara nasıl yansımaktadır?" Bu soruya cevap bulabilmek maksadıyla gruplar arası karşılaştırmalar yapılmıştır. Şimdi bu hususla ilgili bulguları vermek gerekecektir.

b) Gruplar arası Karşılaştırmalarla İlgili Bulgular
(ANOVA Testi Sonuçları)

Bu alt başlık altında dinin beş boyutuyla ilgili olarak çeşitli grupların dine karşı tutum ve davranışlarını yansıtan ortalamalar **bağımlı değişken**; "cinsiyet, medeni durum, yaş, dindarlık algısı ve namaz kılma durumu (davranışı)" **bağımsız değişken** yapılarak tutum farkları Tek Yönlü Varyan Analiziyle incelenmiştir. Çeşitli gruplar bazında yapılan karşılaştırmalar için ANOVA sonuçları aşağıda tablolar halinde verilmiştir. Tablolarda sadece grup tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar arasında anlamlı fark olduğu görülen boyutlar için **F** ve **P** değerleri gösterilmekle yetinilmiştir..

1. Cinsiyet ve Dini Hayat

Kadın ile erkek arasında hem bedenî, hem de ruhî özellikleri bakımından belli birtakım farklar bulunmaktadır. Cinsiyet faktörü, insan şahsiyetini etkileyen ve belirleyen en önemli biyolojik faktördür[1]. Bu faktörün insan şahsiyetinin bedenî, fizyolojik, teessürî ve iradî veçhelerini de etkilediği bilinen bir husustur. Dolayısıyla cinsiyet faktörü, insanın dinî duygu ve tecrübelerini başka bir deyişle dinî yaşantısını da etkiler. Cinsiyet faktörü ile dinî hayat arasındaki ilişki ve etkileşimi ortaya koyması bakımından tablo 6'daki bulgular ilginçtir.

Tablo 6: Cinsiyet Faktörüne Göre Grupların " **Dinin İnanç ve İbâdet** " Boyutundaki Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi İle İncelenmesi

	Gruplar	**n**	**Ar. Ort**	**F**	**P**
İnanç boyutu	Kadın	129	67.35	11.057	=.0001
	Erkek	253	69.96		
	Gruplar	**n**	**Ar. Ort**	**F**	**P**
İbadet boyutu	Kadın	117	14.21	4.025	=.0001
	Erkek	264	16.7		

Bu incelemede cinsiyet "bağımsız değişken", dînî hayatın değişik boyutlarıyla ilgili ölçek puanları ise "bağımlı değişken" olarak ele alınmış ve yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre cinsiyeti farklı grupların dînî hayatın bazı yönleriyle ilgili hususlarda dine karşı tutumları arasında $P<0.01$ seviyesinde anlamlı bir fark olduğu görülmüştür. Tablodaki verilere göre, bu araştırma sınırları içinde kalmak şartıyla, erkeklerin **"inanç ve ibâdet"** boyutuyla ilgili tutum ve davranışları bakımından kadınlara göre daha olumlu ve kuvvetli olduğunu söylemek gerekir. Çünkü analiz sonuçları tutum puan

1.Jean DELAY - Pierre PİCHOT, *Abrégé de Psychologie*, Paris 1967, s. 318 vd.

ortalamaları arasında mânidar bir fark olduğunu ortaya koymuştur (P=.0001). Bununla beraber dînî hayatın "**duygu, bilgi** ve **etki**" boyutlarında kadınlar ile erkeklerin tutum puanları arasında anlamlı bir fark görülmemiştir.

Netice itibariyle cinsiyet faktörünün, dînî hayatın bazı boyutlarında etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bu bulgulardan erkeklerin, dinin *"inanç ve ibâdet"* boyutuna giren konularda kadınlardan daha olumlu tutumlara sahip olduğu anlaşılmaktadır. Dinin *"duygu. bilgi ve etki"* boyutlarına dahil edilen tutum ve davranışlar bakımından iki grup ortalamaları arasında mânidar bir farkın ortaya çıkmayışı, bizim toplumumuzda dinin kadın olsun erkek olsun kişiler üzerinde aynı derecede etkili olduğunu düşündürmektedir.

2. Yaş Faktörü ve Dînî Hayat

İnsanların yaşı ilerledikçe dine daha çok yöneldiği ve dinî pratiklere daha fazla önem verdikleri ileri sürülmektedir. Özellikle Batı'da yapılan araştırmalar insanların gençlik, orta yaşlılık ve ihtiyarlık dönemlerindeki bedenî ve ruhî değişimlere paralel olarak dinî duygu, düşünce ve davranışlarının da değiştiğini ortaya koymaktadır. O halde din insan hayatının her döneminde etkili olmakla birlikte acaba insanın yaşı ilerledikçe dinin hangi boyutlarında farklılık ortaya çıkmaktadır?

Tablo 7: Yaş Faktörüne Göre Grupların "**Dinin İbâdet**" Boyutundaki Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi İle İncelenmesi

Gruplar	n	Ort.	F	P
20-30 yaş	204	15.16	8.936	.0002*
31-40 yaş	100	16.22		
41 ve yukarı	85	17.30		
	Duygu boyutu :		3.477	.0318*
	Etki boyutu :		5.49	.0044*

Yapılan ANOVA testi sonuçlarına göre dinin çeşitli boyutlarıyla ilgili tutum ve davranışlarda yaş faktörünün etkili olduğu görülmüştür. Ancak yaş faktörü dinin her boyutunda mânidar bir farklılığa yol açmamaktadır. Yaş faktörüne bağlı olarak grup tutumları arasında mânidar bir fark olduğu anlaşılan üç boyut vardır. Bunlar dinin *"ibâdet, duygu ve etki"* boyutlarıyla ilgilidir (Bkz. tablo 7). Yani deneklerin yaşı ilerledikçe "dine karşı tutum ve davranışlarında" olumlu yönde bir artış olduğu anlaşılmaktadır. Biz burada sadece ibâdet boyutuyla ilgili bulguları tabloya döktük, diğer boyutlarlala ilgili olarak ise F ve P değerlerini vermekle yetindik.

Dinin *"inanç ve bilgi"* boyutlarıyla ilgili olarak yaş gruplarının dinî tutum ve davranışları arasında mânidâr bir fark yoktur. Çünkü tek yönlü varyans analizi sonuçları inanç ve bilgi boyutuna giren tutumları yansıtan

aritmetik ortalamalar arasında mânidar bir farklılığın olmadığını göstermiştir. Dolayısıyla söz konusu bu iki boyutla ilgili tutum ve davranışlar bakımından yaş faktörünün grup tutumları arasında mânidar bir farklılık doğurmadığı anlaşılmıştır.

3. Medeni Durum ve Dînî Hayat

Dînî hayat ile evlilik hayatı arasında da bir etki ve etkileşim olduğu düşüncesinden hareketle, ankete katılanların evli olup-olmama durumu ile dine karşı tutum ve davranışlarında nasıl bir farklılaşma olduğunu da ortaya koymak istedik. Bilindiği üzere evlilik, insanın sosyal hayatında önemli bir dönüm noktasıdır. Evlilik hayatı kişiye yeni ve ilave birtakım görev ve sorumluluklar getirmektedir. *Evlilik durumuna göre, acaba kişilerin dine karşı tutum ve davranışlarında nasıl bir değişiklik olmaktadır?*

Tablo 8: Medenî Duruma Göre Grupların **"Dinin İnanç, İbâdet, Duygu ve Etki"** Boyutlarındaki Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi İle İncelenmesi

	Gruplar	n	Art. ort.	F	P
İnanç boyutu	Evli	226	70.33	12.2	=.0001
	Bekâr	149	67.11		
	Gruplar	**n**	**Art. ort.**	**F**	**P**
İbâdet boyutu	Evli	226	16.81	8.4	=.0001
	Bekâr	150	14.71		
	Gruplar	**n**	**Art. ort.**	**F**	**P**
Duygu boyutu	Evli	240	11.21	7.2	=.0001
	Bekâr	161	10.69		
	Gruplar	**n**	**Art. ort.**	**F**	**P**
Etki boyutu	Evli	230	28.07	9.8	=.0001
	Bekâr	156	25.67		

Tablo 8'deki varyans analizi sonuçlarına bakıldığında deneklerin "evli" veya "bekâr" olmaları, dinin "inanç, ibâdet, duygu ve etki" boyutları içinde değerlendirilen tutumlar arasında bir farklılık doğurduğu anlaşılıyor. Bilgi boyutunda ise grupların ortalama tutum puanları arasında mânidar bir fark olmadığı görülmektedir (Bkz. tablo 8).

Bu bulgular bizim hipotezimizi doğrular mahiyettedir. "Evli" olanların dine karşı tutum ve yaklaşımları "bekâr" olanlara göre daha olumludur. Bu duruma göre evliliğin dinî tutum ve davranışları etkilediğini söylemek gerekir. Söz konusu edilen bu demografik özelliklerin dışında bir de insanların dindarlık algıları ve dînî ibâdetlerini yerine getirme gibi durumlar ile dînî tutum ve davranışları arasında bir bağ olması beklenir. Bu konuyla ilgili bulgular aşağıdaki tablolarda verilmiştir.

4. Dindarlık Algısı ve Dini Hayat

Ankette yer alan sorulardan biri de, "dindarlık" bakımından deneklerin kendilerini değerlendirmelerini istemektedir. Başka bir ifadeyle, bu soru bir tür *"kendi kendini değerlendirme ölçeği"* olduğu için ankete katılanların kendilerini *"çok dindar, dindar, biraz dindar"* veya *"dindar olmayan"* beş kategoriden birine dahil etmesi "dindarlık algısı" olarak değerlendirilmiştir. Bir insanın kendini dindar veya dindar olmayan bir kişi olarak görmesi ile onun dine karşı tutum ve davranışları arasında yakın bir benzerlik olması beklenir. Dolayısıyla deneklerin bu dindarlık algısı, onların dinin bütün boyutlarındaki tutum ve davranışlarında bir farklılığa sebep olabilir. Acaba durum gerçekten böyle midir?

Tablo 9: Dindarlık Algısına Göre Grupların " **Dinin İnanç, İbâdet, Duygu ve Bilgi** " Boyutundaki Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi İle İncelenmesi

	Gruplar	n	Art. Ort	F	P
İnanç boyutu	Çok dindar	30	74	8.936	=.0002
	Dindar	215	71.17		
	Biraz dindar	130	65.4		
	Gruplar	**n**	**Art. Ort**	**F**	**P**
İbâdet boyutu	Çok dindar	30	19.56	33.401	=.0001
	Dindar	214	16.89		
	Biraz dindar	128	13.95		
	Gruplar	**n**	**Art. Ort**	**F**	**P**
Duygu boyutu	Çok dindar	31	11.87	28.005	=.0001
	Dindar	227	11.84		
	Biraz dindar	139	10.36		
	Gruplar	**n**	**Art. Ort**	**F**	**P**
Bilgi boyutu	Çok dindar	32	9.37	26.213	=.0001
	Dindar	232	8.44		
	Biraz dindar	142	6.86		

Tablo 9'daki bulgular yukarıdaki sorunun cevabını vermektedir. Tablodaki verilere göre, ankete katılanların kendilerini ne derece "dindar bir kişi" olarak algılaması, onların dinin *"inanç, ibâdet, duygu ve bilgi"* boyutlarındaki tutumlarında mânidar bir farklılığa yol açtığı görülürken, "etki" boyutunda mânidar bir farklılık görülmemiştir.

Demek ki deneklerin dindarlık algısı ile dine karşı tutum ve davranışları arasında sıkı bir ilişki vardır. Çünkü grup tutumlarını yansıtan aritmetik ortalamalar arasında anlamlı fark (P=.0001) olduğunu ANOVA testi sonuçları açıkça ortaya koymaktadır.

5. Namaz ve Dînî Hayat

Her dinin kendi inanç ve ibadet esasları çerçevesinde, müntesiplerinden ferdî ve toplu halde yapılmasını istediği bazı ibadet ve ayinleri vardır. İslamın beş esasından biri olan namaz ibâdeti, müminin "nûru" olarak kabul edilmektedir[1]. Dolayısıyla bu anlamda benimsenip ifa edilen "namaz" hem ferdin, hem de toplumun dînî hayatında önemlidir.

Tablo 10: Namaz Kılma Durumuna Göre Grupların **"Dinin İnanç"** Boyutundaki Durumlarının Tek Yönlü Varyans Analizi İle İncelenmesi

Gruplar	n	Ort.	F	P
Bütün namazları kılıyor	153	72.32	36.252	.0001*
Günlük namazları kılıyor	95	60.38		
Cuma ve Bayram n. kılıyor	84	66.81		
Sadece Bayram namazı kılıyor	24	58.95		
Hiç namaz kılmıyor	33	61.87		

İbâdet boyutu	:	45.323	.0001*
Duygu boyutu	:	7.398	.0001*
Bilgi boyutu	:	33.523	.0001*
Etki boyutu	:	27.609	.0001*

O halde **"namaz"** kılma sıklığı, dinin diğer boyutlarıyla ilgili tutum ve davranışlardaki farklılığın da gözle görülür bir işâretidir. Böylece de deneklerin **"namaz kılma"** durumlarındaki farklılığa bakarak, onların dînî hayatlarında farklılık olacağını söylemek mümkündür.

Tablo 10'daki bulgular, dinin her boyutunda grupların tutumlarının nicel göstergesi olarak kabul edilen aritmetik ortalamalar arasında mânidar bir fark olduğunu göstermektedir. Yani namaz kılma durumu deneklerin dinin her boyutuyla ilgili tutum ve davranışlarında bir farklılık doğurmaktadır. Dinin inanç boyutuyla ilgili olarak grupların tutum ortalamalarına bakıldığında, "bütün namazlarını" kıldığını söyleyenlerin ortalaması (72.32) en yüksek puandır. "Sadece bayram namazlarını kıldığını" söyleyenlerin ortaalması (58.95) ise en düşük olanıdır. **"Hiç namaz kılmadığını"** belirtenlerin ortalama puanı (61.87) üçüncü sırayı almaktadır.

Araştırma bulgularını verdikten sonra şimdi konunun genel bir değerlendirmesini yapmak için, söz konusu bulguları göz önünde bulundurarak konuyu tartışıp bazı sonuçlara varmak istiyoruz.

1.Müslim, *Taharet*, 100.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bir saha araştırması olan bu çalışma İstanbul Büyükşehir sınırları içinde adüfî olarak seçilen bir örneklemle sınırlıdır. Çok boyutlu bir fenomen rak dînî hayatın ya da dindarlığın sosyo-kültürel ve demografik özellikle ilişkisi dikkate alınarak büyük metropol halkının dînî hayatına dair bir ofil çıkarmaya yöneliktir.

Din psikolojisi ve din sosyolojisi alanında Batı'da yapılan çalışmalar incendiğinde, dinin beş farklı boyutta ele alındığı görülmektedir. Biz bu ışmamızda ölçme aracı olarak kullandığımız ankette söz konusu bu beş boıla ilgili hususları içeren sorulara ya da ölçeklere yer verdik. Bilâhere her yutla ilgili soru sayısına göre alınan puanların aritmetik ortalaması ağımlı değişken" olarak kabul edilmiştir. Her boyutla ilgili sonuçlar ığımlı değişkenler) ile bağımsız değişken olarak kullanılan diğer nitelikler ısındaki ilişki ve etkileşim hakkında bir durum tespiti yapmak ve halkın ıî hayatı yine onların kendi tepkileri doğrultusunda elde edilen bulgularla jektif bir şekilde tasvir edilmiştir. Bunun için bağımsız değişkenlere göre ğişen çeşitli gruplar bazında gruplar arası karşılaştırmalar yapılmış ve grup umları arasında farklar incelenmiştir. Grup tutumları arasında ortaya çıkan klar, deneklerin dinin çeşitli boyutlarındaki kanaat ve tutumlarını yansıttığı n, dinin insan üzerindeki etkisini yansıtan bir gösterge olarak kabul ilmiştir.

Bu makalenin konu ve sınırlılığı içinde, toplanan verilerin ve elde edilen aliz sonuçlarının topluca bir değerlendirmesini yapmak durumundayız.

Daha önce belirtildiği üzere ankete katılan 439 kişilik örneklemin 53.9'u kendini "dindar", %32.9'u "biraz dindar", %7.3'ü ise "çok dinır" bir kişi olarak ifade etmiştir. Bu örneklemin %3.2'si ise kendini lindar olmayan" bir şahıs olarak beyân etmiştir. Bu beyânlar, farklı derede de olsa halkın büyük çoğunluğunun kendini "dindar" olarak gıladığının açık bir göstergesidir. Dolayısıyla toplumumuzda dindar olmakn yana bir tavır sergilendiğini söylemek mümkündür.

Namaz kılma durumu bakımından da, halkın kendi beyânlarına göre, ıamaz kılma" yönünde bir eğilimin ağır bastığı söylenebilir. Çünkü "hiç ımaz kılmadığını" belirtenlerin oranı %9.1'dir (Bkz. tablo 5). Dindarlık algısı namaz kılma durumlarına bakıldığında "dindar" olmadığını belirtenlerin anı %3.2 iken; "hiç namaz kılmadığını" belirtenlerin oranının %9.1 cılarında olması ilgi çekicidir. Bu durumu biz, insanlarımızın "namaz" lmasa dahi kendini "dindar" olarak görme istek ve arzusunu taşıdığı klinde yorumluyoruz. Dîn eğitimi açısından bakacak olursak, "dindarlık

algısı" ve "namaz ibâdeti" arasındaki bağın kuvvetlenmesi, namazın fert ve toplum hayatı için büyük önem taşıyan birlik ve dayanışma, duygusu ve cemaat şuurunu pekiştirici bir fonksiyonu olarak görülebilir.

Dînî hayatın çeşitli boyutlarıyla ilgili tutum ve davranışlar açısından demografik özelliklerin yani bu araştırmadaki bağımsız değişkenlerin durumu ise şöyle değerlendirilebilir: Araştırma bulgularına göre *"cinsiyet, yaş ve medeni durum"* gibi bağımsız değişkenler halkın dînî hayatını etkilemektedir. Yapılan ANOVA testi sonuçlarının gösterdiği kadarıyla, dinin değişik boyutlarıyla ilgili tutum ve davranışları bakımından gruplar arasında anlamlı bir farkın ortaya çıkarması bizi böyle bir yorum ve kanaate götürmektedir. Cinsiyet faktörünün dinin *"inanç, ve ibâdet"* boyutlarıyla ilgili hususlarda $P<0.01$ seviyesinde anlamlı bir farklılık doğurmasına karşılık; dinin *"bilgi ve etki"* boyutlarına giren tutum ve davranışlarda anlamlı bir farklılık doğurmadığı anlaşılmıştır.

Bu durum, *"bilgi ve etki"* boyutlarında cinsiyetin etkili olmayışı, dinden etkilenme ve dînî bilgi bakımından iki cinsiyet arasında önemli bir fark olmadığını gösterir. Bunun sebebi belki de daha küçük yaşlarda aile, okul ve yakın çevrede başlayan din eğitimi ve sosyalleşme sürecidir[1]. Fakat araştırma bulguları dinin diğer boyutlarına giren tutum ve davranışları bakımından cinsiyetin etkili olduğunu ortaya koymaktadır (Bkz., tablo 6). Bu durum bizim hipotezimizi doğrular mahiyette olduğu gibi, yapılan diğer araştırma bulgularıyla da paralellik arz etmektedir[2].

"Yaş ve medeni durum" açısından gruplar arası karşılaştırmalara bakıldığında ise, bu iki değişkenin ya da özelliğin dinin *"İnanç, ibâdet, duygu ve etki"* boyutlarına giren tutum ve davranışlarda anlamlı bir farklılığa yol açtığı görülmüştür. Başka bir ifadeyle ankete katılanların yaşı ilerledikçe dine karşı tutum ve davranışlarında daha olumlu yönde bir artış olmaktadır. Keza evlilerin dine karşı tutumları bekarların dine karşı tutumlarına göre daha olumludur (Bkz., tablo 7 ve 8).

Özetle cinsiyet, yaş ve medeni durum gibi demografik özellikler, bu araştırmaya katılan denekler ve elde edilen bulgularla sınırlı olmak üzere, halkın dînî hayatıyla ilgili tutum ve davranışlarını etkileyen faktörlerdir. Bu üç değişkene bakarak halkın dînî hayatı hakkında bir fikir edinmek ve dinin fert ve toplum hayatındaki önemi anlamak mümkündür.

Bununla birlikte "dindarlık algısı" ve "namaz ibâdeti" gibi bizzat dînî hayatın hem ayrılmaz bir parçası, hem de kişinin dindarlığının gözle görülür yanı olan özelliklere bakmak konuya farklı bir bakış ve yorum getirecektir. Çünkü insanın kendi dînî hayatındaki denge ve tutarlılık hakkında bilgi ve-

1.Sosyalleşme açısından islâmî esasların genel bir değerlendirilmesi için bkz., İzzet ER, *Sosyalleşme, Sosyal Gelişme ve İslâm*, Bursa 1988, s.29 vd.
2.Emin KÖKTAŞ, *Türkiye'de Dini Hayat*, İstanbul 1993, s. 78-83.

ɔilecek ipuçlarına da ihtiyaç vardır. Bu sebeple bir kişinin kendini ındar" veya "dindar olmayan" biri olarak algılamasını ve ibâdetleri ye-e getirme durumunu, onun dînî hayatındaki denge ve tutarlılığın bir gös-gesi olarak kabul etmek mümkündür.

Ankete katılanların bizzat kendi durumlarını yansıtan tercihlerine bağlı ırak verdikleri cevaplardan da anlaşıldığı üzere, deneklerin *"dindarlık gısı"* onların farklı dînî eğilimlerinde olduğuna işaret ediyor. Nitekim NOVA testi sonuçları deneklerin *"dindarlık algısı"*nın; dinin *"inanç, âdet, bilgi ve duygu"* boyutlarındaki tutumlarda anlamlı bir farklılığa ne-n olduğunu ortaya koymuştur. Fakat dinin *"etki"* boyutuna giren tutum-rda bir farklılığa yol açmaması dikkat çekicidir. Bu duruma göre, bir şinin kendini *"çok dindar, dindar veya biraz dindar"* görmesi ile dinin ıun üzerindeki etkisi bakımından hemen hemen hiçbir fark olmadığını işündürmektedir. Dolayısıyla bu durumu şöyle yorumlamak mümkündür: ı araştırmaya katılanların beyan ve tepkileri çerçevesinde kalmak şartıyla, tanbul halkının "Allah'a, Peygamber'e, Kitap ve Sünnet'e (Kur'an ve Hadis) hiret'e inanma" gibi dinin inanç boyutuna giren konularda olduğu gibi, ımaz-oruç-hac ve Kur'an okuma gibi ibâdetleri yerine getirme ve dinî ku-ımlar etrafında yapılan dinî faaliyet ve toplantılara katılma istek ve arzusu ıkımından da farklı birtakım tutum ve davranışlar içinde olduğunu belirt-ek lâzımdır. Ancak yaşanan sosyal bir gerçeklik olarak İslâm dininin top-ımda etkili olduğunu inkâr etmek mümkün değildir[1].

İnsanın algılarında ve davranışlarında öznellik ve nesnellik içiçedir. Kişi endini değerlendirirken sübjektif davranabilir fakat bu öznellikte bir nes-ellik te bulunur. Bu itibarla tutumların şiddetini yansıtan ortalama puan-ırındaki *"çok dindar"*dan *"biraz dindar"*a doğru giderek grup tumum orta-ımalarında bir düşme olması, bize *"dindarlık algısı"* ile *dînî hayat* arasında ozitif bir ilişki olduğunu çağrıştırmaktadır. Nitekim yapılan gruplar arası arşılaştırmalarda *"etki"* boyutu hariç diğer bütün boyutlarda grup tutum-ırını yansıtan ortalamalar arasında $P<0,01$ seviyesinde bir farkın görülmesi unun açık ve objektif bir belirtisi olarak kabul edilmelidir (Bkz., tablo 9).

Dinin ibâdet boyutuna giren "namaz" ibâdetinin bütün boyutlarda tkili olduğu, grupların tutum ortalamaları arasında $P<.001$ seviyesinde nânidar bir fark bulunmasından anlaşılmaktadır. Bu demektir ki halkın na-naz kılma durumu, onların dine karşı tutum ve davranışlarını derinden etki-emektedir. Dolayısıyla islam kültür ve inanç dünyasında "dinin direği" ayılan namazı[2], halkın müslüman kimliğinin bir göstergesi olarak kabul et-nek ve değerlendirmek uygun olur.

---

1. Dinin Sosyal Gerçekliği hakkında geniş bilgi için bkz., Peter L. BERGER, *Dinin Sosyal Gerçekliği*, çev., Ali Coşkun, İstanbul 1993.
2. Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, II, 31.

Nitekim namaz kılma durumlarına göre grupların inanç boyutundaki puanlar en yüksekten en düşüğe doğru bir sıralamaya tabi tutulduğunda; "bütün namazlarını" kılanlar (72.32) binrinci sırayı, "sadece Cuma ve Bayram namazlarını" kılanlar (66.81) ikinci sırayı, "hiç namaz kılmayanlar" (61.87) üçüncü sırayı, "günlük namazlarını" kılanlar (60.38) dördüncü sırayı ve "sadece bayram namazı" kılanlar (58.95) beşinci sırayı almaktadırlar. Bu duruma göre kişi namaz kılmasa bile dînî inancını korumaktadır. Dolayısıyla halkın dînî ibâdetlerini yerine getirmedeki farklılığına rağmen, paylaşılan inanç ve ibâdetlerin toplumun gelenek ve âdetleri üzerinde önemli bir etkisi olduğu da ortadadır. Böylece İslâm dininin verdiği ortak inanç ve değerlerin halk üzerindeki etki ve fonksiyonunu devam ettirdiğini söyleyebiliriz. Fert kendini ister "dindar" kabul etsin isterse "dindar" kabul etmesin, dînî ibâdetlerini yerine getirmede kendini yeterli görsün veya görmesin, bu bulgular; İslâm'ın toplumumuzda etkili bir rolü olduğunu göstermektedir.

Netice itibariyle İslâm dininin fert ve toplum hayatındaki birleştirici rölü yanında, sosyal kimlik ve kültürel değerlerin yerleşmesinde etkili olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu araştırma bulgularının gösterdiği kadarıyla ferdin cinsiyeti, yaşı, medeni durumu, dindarlık algısı, namaz kılıp kılmaması halkımızın dînî hayatında etkili faktörler olarak ortaya çıkmaktadır. Hiç şüphesiz bu faktörlerin yanında diğer sosyo kültürel faktörlerin ve yaşanan ortamın etkisi de inkar edilemez.